

Освіта ХХІ століття

Старша школа: проблеми формування змісту і організації навчальної діяльності учнів

Олена ПОМЕТУН,

доктор педагогічних наук, член-кореспондент НАПН України, завідувач лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України

Сучасна школа, орієнтуючись на особистість як найважливішу суспільну цінність, покликана створювати умови для її розвитку. Досягнення цієї мети передбачає насамперед модернізацію змісту шкільної освіти. До цього спонукають нова соціальна й освітня ситуація, кардинальні зміни в українському суспільстві.

Сьогодні справедливо критикується зміст середньої освіти за надмірне теоретизування, за надлишковий обсяг фактичних знань, за відсутність можливості отримати прикладні знання і практичні вміння (відсутність зв'язку матеріалу, що вивчається, з життям, яке зовсім не закінчується зі вступом до інституту), за переважання репродуктивних знань тощо.

Нинішній стан шкільної освіти характеризується тим, що її структура і зміст у більшості випадків ґрунтується на концепціях традиційного академічного підходу. Тому структура і зміст середньої освіти є нічим іншим, як педагогічно адаптованими основами наук, що вивчаються в школі, а навчальний предмет в школі розглядається як дещо зменшена копія дисципліни у ВНЗ. Очевидно, що це породжує значне перевантаження учнів складними термінами, теоретичними підходами, часто непосильними для їх розуміння.

Наприклад, програма вивчення біології в основній школі побудована так, ніби ми хочемо підготувати біолога, курси фізики – немов за партами сидять майбутні студенти фізичних факультетів тощо. Часто сенс навчання, особливо у старшій ланці, бачиться лише у підготовці випускників до вступу в університети. Все інше, що відбувається в школі і справді впливає на формування особистості, сприяє її інтеграції «в доросле суспільство», – це, по суті, результат праці окремих навчальних закладів та педагогів. Знаннева парадигма, що панувала в освіті впродовж багатьох років, практично вичерпала свої можливості, оскільки, по-перше, обсяг знань, нагороджених людством, став величезним, по-друге, стало очевидно, що функція освіти не зводиться лише до знаннєвого насичення людини.

На противагу зведенню змісту середньої освіти до основ наук сьогодні запропонований компетентнісний підхід, за яким сучасний зміст шкільної освіти повинен забезпечувати формування в учнів системи компетентностей – ключових галузевих та предметних, які дадуть змогу школяру не лише успішно функціонувати в сучасному суспільстві, але й діяти самостійно, творчо.

Компетентнісний підхід до формування змісту освіти передбачає посилення діяльнісного аспекту як у процесі, так і в результатах навчання, що означає визначення результатів навчання не так у термінах знання-уявлення, як у діяльнісній формі (вирішувати ті або інші завдання, викладати, пояснювати щось, аналізувати ті або інші співвідношення і закономірності, самостійно знаходити інформацію для чогось, порівнювати ті або інші об'єкти тощо).

Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, ведуть до того, що в соціальному житті і діяльності найбільш значущими та важливими стають такі якості: ініціативність, креативність, комунікативність, гнучкість мислення, уміння співпрацювати з іншими, робити вибір, шукати інформацію й опрацьовувати її, особиста відповідальність, здатність до зміни видів діяльності, адаптивність тощо. Життя вимагає, аби людина сама вміла шукати інформацію, потребує від неї здатності працювати в

команді, розуміти людей, вести діалог. Такі вміння та якості дитина має набувати ще в процесі шкільного навчання, та, на жаль, школа поки що недостатньо мірою забезпечує ці потреби.

Одним з ефективних шляхів розв'язання цих та інших проблем шкільної освіти є профільне навчання. Профільне навчання прийшло на зміну поглибленому навчанню окремого предмета або групи суміжних предметів, що значною мірою базується на знаннєвій парадигмі. За своїми істотними ознаками воно відрізняється від поглибленого вивчення предметів, а спроби реалізувати принципи і підходи профільного навчання в класах з поглибленим вивченням окремих предметів приводять до негативних наслідків, зокрема до перевантаження учнів. Профільне навчання – це насамперед форма диференційованого навчання за інтересами, одним з найважливіших завдань якого є формування професійного самовизначення. Воно має забезпечити молодій людині можливість досить швидко увійти до світу вибраної професії, підготуватися до самостійного життя, трудової діяльності, здобути професійну освіту. Звідси випливає, що реальне створення нової старшої школи як профільної (а іншого варіанта немає!) має ґрунтуватися на серйозних якісних змінах як під час формування змісту освіти, так і під час відбору методів та форм організації навчального процесу, а також у підготовці кадрів. Профільне навчання буде ефективним, якщо у його процесі учні осмислюватимуть не лише процеси і явища навколишньої дійсності, але й пізнаватимуть власну індивідуальність, розвиватимуть власну особистість, здійснюватимуть відповідний своєму внутрішньому світові вибір майбутньої професійної діяльності.

Сьогодні розпочато роботу з розроблення головного документа, який визначає конкретні результати педагогічного процесу, – державних освітніх стандартів. Наголосимо, що введення стандарту не суперечить найважливішому принципу освітньої політики – варіативності та розширенню можливостей вибору школи і учня. Стандартизація освіти не означає її «уніфікацію зверху». Стандарт повинен не обмежувати, а, швидше, підтримувати можливість широкого конструювання варіативного змісту навчання, зокрема профільного, на рівні навчального плану і навчальної програми.

Оскільки профільне навчання за змістом, структурою й організацією навчального процесу має максимально враховувати інтереси, здібності і подальші життєві плани учнів (насамперед майбутні професійні наміри), школа, моделюючи структуру і зміст профільної освіти, має передусім виходити з цілей і потреб учнів. Їх врахування можливе лише шляхом організації допрофільної підготовки, що базуватиметься на комплексній діагностиці учнів. Важливу роль у формуванні життєвих планів учнів відіграють батьки, тому невід'ємним елементом цілепокладання у профільній освіті є цілі сім'ї (думка батьків, їхні побажання). Окрім того, школа

як соціальний інститут має виконувати соціальне замовлення суспільства, держави (регіону), тому необхідна цілеспрямована робота з профорієнтації учнів, з урахуванням стану сучасного ринку праці, передусім потреб ринку праці конкретного регіону, його освітнього потенціалу.

На рівні навчального плану зміст профільного навчання формується з використанням шкільного компонента, за рахунок збільшення годин певної освітньої сфери чи галузі, яку назвемо профільною, – це дає змогу виділити основні напрями, за якими можуть створюватися профілі. Профільні предмети визначають напрям, у межах якого здійснюється профілізація. Кожен з навчальних профілів визначається як добром предметів, так і їх змістом. Так, наприклад, якщо переважає зміст предметів хімії і біології, то можна говорити про проектування хімічно-біологічного профілю природничого напрямку. Або якщо профільними предметами визначено рідну та іноземні мови, то йдеться про філологічний профіль гуманітарного напрямку. Особливістю змісту навчання того чи іншого предмета в профільній школі є, по-перше, необхідність забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, а по-друге – готувати їх до майбутньої професійної діяльності.

Поглиблене вивчення саме циклу предметів має запобігти вузькій спеціалізації, яка здебільшого не відповідає реальним потребам, інтересам старшокласників (нерідко їх цікавить не один предмет, а група предметів, не одна професія, а кілька споріднених професій). Зміст профільних предметів реалізується за рахунок інваріантної та варіативної складових змісту загальної середньої освіти.

Водночас уже сьогодні дослідження вчених свідчать, що зміст профільних предметів не повинен надто відрізнятися від змісту базових. Розширювати його доцільно за умови, якщо новий, невеликий за обсягом матеріал може суттєво покращити логіку викладання предмета. Формування профільної компетентності потребує не просто збільшення обсягу навчального матеріалу, а приращення змісту профільного навчання за певними компонентами – філософським, методологічним, науковознавчим, психологічним і власне профільним.

Як основні напрями змін у змісті профільних дисциплін сьогодні визначають:

- підвищення теоретичного рівня навчального матеріалу, що передбачає збагачення й уточнення поняттєвого апарату, вивчення більшої кількості законів і закономірностей, підвищення рівня системності того, що вивчається;
- розкриття методологічних знань, оволодіння методами наукового пізнання;
- включення до змісту навчального матеріалу завдань, що потребують дослідницької діяльності і спрямовані на розвиток спеціальних здібностей, творчого мислення учнів профільних класів, формування ціннісного ставлення до процесу пізнання;
- спрямованість на професійну орієнтацію і підготовку до здійснення професійної діяльності;

– встановлення широких міждисциплінарних (міжпредметних) зв'язків: наприклад, виявлення у змісті гуманітарної освіти природничої складової, насамперед питань стійкого розвитку людства, ресурсозбереження, глобалізації та її наслідків, технологізації життя тощо, і навпаки – виявлення у змісті природничо-наукової освіти гуманітарних аспектів, об'єктів гуманітарних наук, передусім людини з її цінностями, практичною та науковою діяльністю у певному культурно-історичному контексті.

Крім того, сьогодні вже загально визнано, що глибина вивчення змісту навчального матеріалу залежить не так від кількості виявлених зв'язків між різними об'єктами та явищами, як від ступеня самостійності пізнавальної діяльності учнів.

Зміст сучасної середньої освіти з урахуванням викладеного, на нашу думку, можна подати у вигляді схеми (див. рис. 1).

Отже, очевидно, що за будь-яких принципів організації профільного навчання зміст освіти формуватиметься на основі державних освітніх стандартів з таких типів навчальних предметів, як:

– базові загальноосвітні (непрофільні) предмети – курси, обов'язкові для всіх учнів у всіх профілях навчання, що охоплюють певний набір обо-

в'язкових загальноосвітніх предметів, наприклад: математику, історію, українську мову та ін., а також інтегровані курси: суспільствознавство (для природничо-математичного чи технологічного профілів), природознавство (для філологічного чи філософсько-економічного профілів);

– профільні загальноосвітні курси – курси підвищеного (поглибленого) рівня з предметів, що визначають спрямованість кожного конкретного профілю навчання, обов'язкові для учнів, які обрали певний профіль навчання;

– предмети або курси, що поглиблюють профіль;

– елективні (за вибором) курси – нові предмети чи курси наявних у навчальному плані предметів, що забезпечують внутрішньо профільну спеціалізацію, входять до складу профілю навчання, обов'язкові для відвідування за вибором учня.

Щодо предметів, які розширюють профіль, то вони насамперед мають забезпечувати прикладну спрямованість навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності, зокрема і професійній, яка визначається специфікою профілю навчання. Отже, такими предметами є ті, що споріднені з

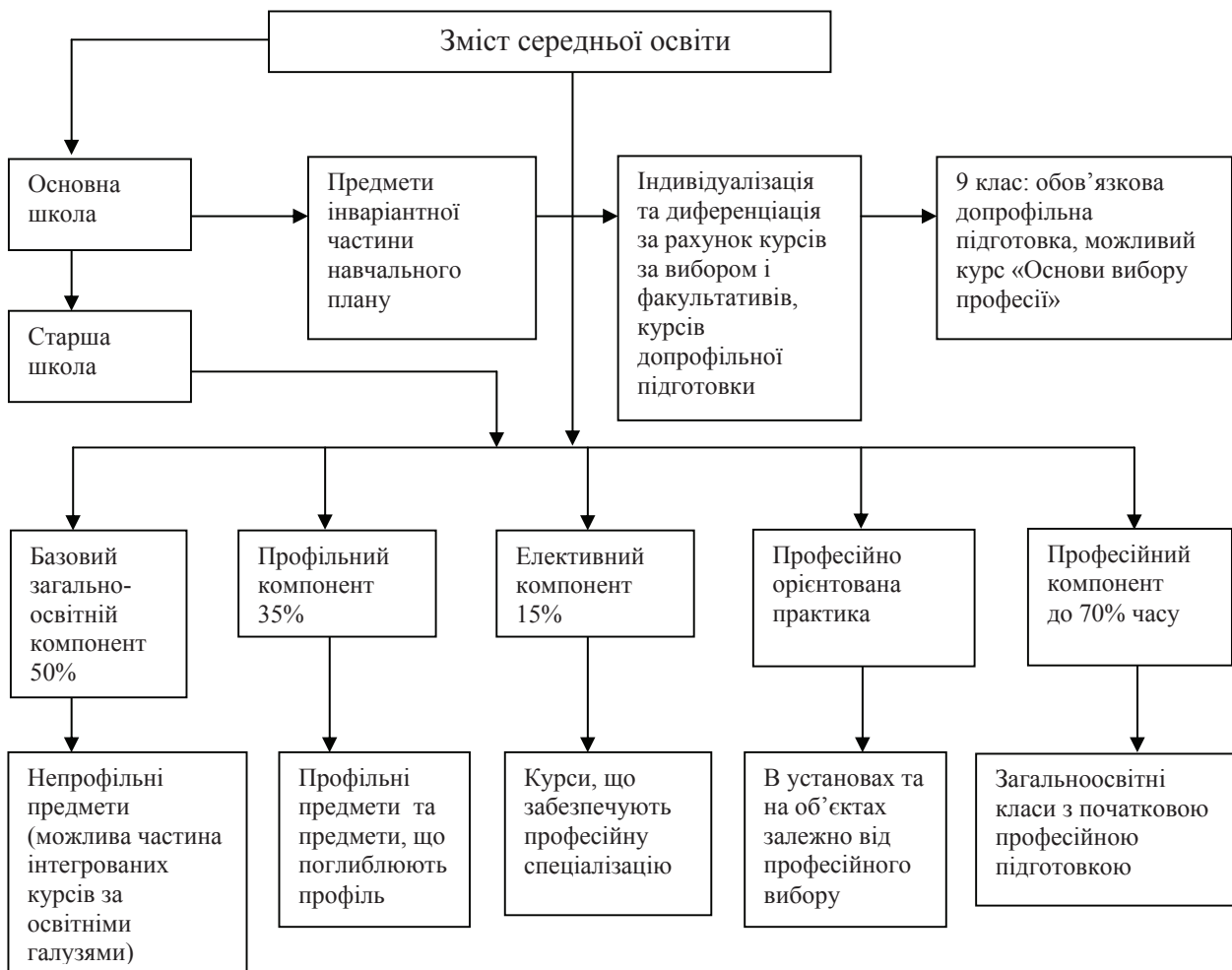

Рис. 1. Зміст середньої освіти з урахуванням профілізації навчання у старших класах

профільними. Обсяг їх змісту має бути достатнім для подальшого вивчення предметів у вищих навчальних закладах (наприклад, загальноосвітні курси історії, економіки у правовому профілі або загальноосвітній курс правознавства в історичному профілі) та забезпечення учням широкої галузевої компетентності на рівні оволодіння складними інтегрованими вміннями – компетенціями. Зміст цих предметів має доповнюватися також модулями, які спеціально спрямовані на «підсилення» профілю: історичного, правового, філологічного тощо. Такі акценти можуть передбачатись при складанні спеціальних профільних посібників і методичних рекомендацій для вчителів.

Предмети (курси) за вибором мають враховувати можливі спеціалізації в рамках напряму навчання. Наприклад, хіміко-біологічний профіль природничого напряму може охоплювати такі спеціалізації: медичну, аграрну, педагогічну, ветеринарну. Ці предмети мають виконувати принаймні дві функції. Деякі з них представляють основи дисциплін, що є базовим компонентом майбутньої професійної освіти і сприяють формуванню первинних прикладних знань та вмінь в тих або інших сферах діяльності. Наприклад, для учнів, які обрали економічну спеціалізацію, це будуть «Основи економічних знань», «Методи математичної статистики», для учнів, які обрали юридичну спеціалізацію, – «Історія держави та права» тощо. Такі курси забезпечують, по-перше, наступність у змісті освіти між школою і університетом, по-друге, ознайомлюють учнів з основами майбутніх професійних знань.

У процесі вивчення курсів за вибором учень має переконатися у правильності вибору професійного шляху, вони мають ознайомити його з виробничо-технологічними, фізіологічними, психологічними вимогами професії до людини, сприяти формуванню у старшокласників професійно важливих якостей особистості, спонукати їх до самовиховання і вибору професії. Наприклад, такими елективними курсами можуть бути «Основи фінансово-економічної діяльності» – для економічного профілю, «Основи судово-правової діяльності» – для юридичного, «Основи лікувально-діагностичної діяльності» – для медичного тощо.

При профільному навчанні обов'язковою є професійно орієнтована практика, яка пов'язана з курсами за вибором і сприяє набуттю школярами первинних професійних умінь. Вона організовується на відповідних підприємствах, в організаціях та установах тощо.

У навчальному плані будь-якого профілю варто передбачати також предметні факультативи (дві–три години). Це пов'язано, по-перше, з можливою зміною учнем профілю навчання, по-друге, із зміною набору предметів, з яких проводяться вступні випробування до університету, нарешті, факультативи можуть спрямовуватись на формування тих або інших пізнавальних інтересів учня.

Випускник основної школи має зробити відповідальний вибір профілю навчання на старшому рівні. Правильність, усвідомленість цього вибору, ефективність профільного навчання значною мірою залежать від якості допрофільної підготовки в основній школі. Головною метою цієї підготовки є виявлення інтересів, перевірка можливостей учня на основі вивчення широкого спектра невеличких курсів, що охоплюють основні галузі знань, які дають змогу скласти уявлення про характер професійної праці людей в різних сферах діяльності. Індивідуальна підготовка кожного учня має здійснюватись у двох напрямках:

1. Короткотермінові курси за вибором учнів, що охоплюють основні галузі знань.

2. Профорієнтаційна діяльність, що передбачає вивчення курсів на зразок «Твоя професійна кар'єра» та проведення психодіагностики.

Сформований у такий спосіб зміст профільної освіти у поєднанні з відповідними засобами, формами, методами навчання має забезпечити загальнокультурну підготовку учнів, розвиток їхніх інтелектуальних здібностей, наступність загальної і професійної освіти і мотивований вибір напряму професійної освіти.

Підсумовуючи, варто зазначити, що знаннево-орієнтована модель навчання, на нашу думку, є особистісно відчуженою моделлю, оскільки:

– за умов її реалізації переважає класно-урочна система організації опанування школярами знань (урок – основна, інколи єдина форма організації навчальної діяльності);

– оцінка результатів освітньої діяльності проводиться лише за показниками шкільної успішності;

– панує недиференційований підхід до учнів, до всіх висувуються однакові вимоги незалежно від здібностей та особливостей індивідуального розвитку;

– недостатньо вирішуються питання розвитку пізнавальних здібностей учнів, формування у них способів діяльності, необхідних для самореалізації в різних видах діяльності, і насамперед професійній.

При впровадженні профільного навчання, запланованого на особистісно орієнтованій та компетентнісній моделі, найважливішого значення набуває організація навчальної діяльності, яка передбачає:

– діалогічність. Основою традиційного навчання є пояснення, а особистісно орієнтованого – взаєморозуміння. При поясненні – лише один суб'єкт, форма мовлення – монолог; при взаєморозумінні – два суб'єкти, дві думки, діалог. Пояснення – це, найчастіше, повчання. Взаєморозуміння – насамперед спілкування, співпраця;

– співпрацю суб'єктів процесу навчання. При особистісно орієнтованому підході важливе значення має створення умов для набуття спільного досвіду, коли вчитель разом з учнями визначають проблему, завдання, проєктують спосіб рішення

тощо, орієнтуючись на власні реальні потреби, підтримуючи постійну активність та спільну діяльність.

Отже, проведений аналіз дає змогу визначити деякі загальні напрями пошуку у побудові змісту профільної освіти та шляхи його реалізації, серед яких:

- відносне скорочення змісту непрофільних загальноосвітніх предметів, що вивчаються на базовому рівні, їх можлива інтеграція (фізика, хімія, біологія – природознавство в гуманітарних класах або історія, правознавство, економіка, філософія – суспільствознавство у фізико-математичному класі);

- посилення практичної, діяльнісної спрямованості освіти, поєднання теоретичних знань учнів з практичними потребами, пошук шляхів найширшого застосування набутих теоретичних знань у практичній діяльності, безпосередньо в процесі навчання;

- організація і проведення психолого-педагогічної діагностики школярів, розширення їх професійно-трудового досвіду;

- орієнтація не на нагромадження знань, а на створення умов для набуття досвіду пізнавальної діяльності в різних професійних сферах;

- інтеграція установ загальної освіти з установами професійної освіти, додаткової освіти дітей тощо для розширення спектра освітніх послуг і вибору учнями професійної діяльності;

- помітне скорочення навчання за класно-урочною предметною системою.

Набувають домінуючого значення такі методи, як самостійне вивчення різних джерел інформації, у тому числі з використанням комп'ютера; оглядові і вступні лекції; групова і парна робота; лабораторно-дослідницькі практикуми; семінари, дискусії, творчі зустрічі, ділові ігри; проведення творчих конкурсів, підготовка проектів і їх публічний захист тощо.

Планування освіти у старшій ланці як профільного навчання з відповідним змістом уже сьогодні дає змогу школі зменшити навчальне навантаження учнів без втрати рівня та якості освіти; забезпечити певний рівень освітньої підготовки, професійну орієнтацію учнів, надати кожному з них право вибору профілю навчання, підсилити самостійність їхньої роботи; формувати у кожного учня цілеспрямовану схильність до певної професії; враховувати регіональні та інші особливості діяльності школи.

Анотації

Олена ПОМЕТУН

Старша школа: проблеми формування змісту і організації навчальної діяльності учнів

У статті обґрунтовується необхідність розвитку старшої школи як профільної, що супроводжується серйозними якісними змінами як під час формування змісту освіти, так і добору форм і методів організації навчального процесу. Визначено шляхи реалізації

змісту профільної освіти, наголошено на її перевагах порівняно зі знаннєво-орієнтованою моделлю навчання.

Ключові слова: профільне навчання, зміст освіти, профільні предмети, допрофільна підготовка, самостійна пізнавальна діяльність.

Елена ПОМЕТУН

Старшая школа: проблемы формирования содержания и организации учебной деятельности учеников

В статье обосновывается необходимость развития профильной старшей школы, что сопровождается качественными изменениями как при формировании содержания образования, так и при подборе форм и методов организации учебного процесса. Определены пути реализации содержания профильного образования, отмечены его преимущества по сравнению со знаниево-ориентированной моделью обучения.

Ключевые слова: профильное обучение, содержание образования, профильные предметы, допрофильная подготовка, самостоятельная познавательная деятельность.

Olena POMETUN

Senior school: problems of the formation of the content and organization of learning activities students

In the article the necessity of high school as profile is grounded. It's accompanied by significant qualitative changes both during the formation of educational content and selection of forms and methods of educational process. The ways to implement of the content of the profile school is determined, stressing its advantages over knowledge-oriented model of education.

Keywords: profile education, content, profile subjects, pre profile training, independent cognitive activity.

